

⁶⁾ Met geen term wordt meer gespeeld dan met die van het Pantheïsme, en soms is het vermakelijk aan te zien, hoe schrijvers, die met volle stoom de pantheistische wateren doorklieven, op het dek van hun scheepken tegen het Pantheïsme staan te redekavelen. Aan het Pantheïsme ontkomt ge niet door aan uw God nog zeker bewustzijn toe te kennen, noch ook door te speken van zijn wil. Immers bewustzijn en wil zijn termen, waaraan de pantheïst begrippen onderschuift, die ze voor hem volkomen aanneemlijk maken. Neen, ge moet, om het Pantheïsme uit te bannen, een Zijn in God erkennen, dat van het bestaan van den kosmos onderscheiden en onafhankelijk is. Zoo alleen komt ge tot een uiteenhouden van God en de Schepping; ligt er een grens tusschen beide getrokken, niet in de voorstelling alleen, maar in de realiteit; en hebt ge een uitgangspunt om het onderscheid en de grens tusschen geest en stof, ziel en lichaam, denken en willen, soort en soort tot heur recht te laten komen. Mist ge daarentegen den moed om deze grenzen diep in te snijden; mengt ge denken en willen, natuur en geest, tot ziel en lichaam zelfs in het geistleibliche, ineen; en laat ge soort uit soort voortkomen, — dan zijt ge pantheïst en kweekt ge pantheïsme, hoe aandoenlijk vroom ge in uw lofverheffing en predikatie ook zijn moogt.

⁷⁾ Plotinus (205—270) was, al rekende hij met het Christendom, geen belijder van den Christus. Toch was op aesthetisch gebied zijn invloed ongemeen groot, en kan veilig gezegd, dat hij de kunstontwikkeling van de Christelijke wereld beheerscht heeft. Had Plato de idée en haar verschijning uiteengerukt en zich daardoor den weg versperd, om den overgang van zijne ideeën tot de werkelijkheid te vinden, Plotinus vond dit middel in de oostersche gedachte van de emanatie. Er was vloeiing, er was welling, en het eene kristal smolt om het andere te doen schieten. Geheel Pantheïstisch dus werd stof en geest beide in een soort stofgeest opgelost, of gelijk Zimmermann het uitdrukt: „Der Uebergang des Geistes in Stoff und die Rückbildung des Stoffes zum Geist ist der beständige Inhalt aller Weltbegebenheiten.... (Und) dieses wäre nicht möglich, wenn der Geist nicht ebenso in sich die Bedingung des Stoffes und umgekehrt nicht der Stoff einen Rest vom Geiste in sich trüge. Cf. ZIMMERMANN, Geschichte der Aesthetik. Wien 1858. p. 129. LEMCKE, Populaire Aesthetik. 5e Aufl. Leipzig 1879. p. 13. CARRIÈRE, Die Kunst im Zus. mit der Culturentwick Leipzig, 3e Aufl., 1877. Deel II. p. 645 v.v.

⁸⁾ Aan het oordeel van Augustinus hecht de Calvinist. Er is toch een Calvinisme vóór Calvijn, en Calvijn zou nimmer aan het Calvinisme zijn plooi hebben gegeven, zoo hijzelf die plooi niet had ontvangen van Augustinus. Nu meldt Augustinus dat hij in de jaren zijner onbekeerdheid opzettelijk de Pulchro geschreven heeft. Hij zegt ervan in zijn Confessiones l. V. c. 13: „Scripsi libros de pulchro et apto, puto duos aut tres; tu scis Deus. Nam excidit mihi. Non enim habemus eos, sed aberraverunt à nobis, nescio quomodo.” Toch zijn het niet deze beschouwingen uit zijn paganistische jeugd, die voor ons waarde hebben. Ons is het alleen te doen, om te weten wat voorstelling Augustinus zich na zijn bekeering van de wereld en het schoone vormde; en dan nog wel slechts in zooverre, als deze voorstelling met zijn Christelijke belijdenis samenhang. Toch is het opmerkelijk, hoe zich ook vantevoren zijn gedachte reeds op dit terrein bewoog. Hij schrijft ervan: „Quid est ergo pulchrum? Et quid est pulchritudo? Quid est quod nos allicit et conciliat rebus quas amamus? Nisi enim esset in iis decus et species nullo modo ad se nos moverent. Etenim animadvertēbam et videbam in ipsis corporibus aliud esse quasi totum et ideo pulchrum: aliud autem quod ideo deceret, quoniam